

Παρατηρήσεις - Συμπεράσματα

Η περιοχή της Αιανής, απέραντος και ανεξάντλητος αρχαιολογικός χώρος, απαιτεί πολύχρονη ανασκαφική έρευνα και επιστημονική μελέτη. Μετά τη σύντομη περιήγηση στους συστηματικότερα ανασκαμμένους χώρους και τη συνοπτική παρουσίαση των ευρημάτων, θα περιοριστούμε στη διατύπωση ορισμένων γενικών συμπερασμάτων, τα οποία η μελλοντική έρευνα πιστεύουμε ότι θα ενισχύσει και θα εμπλουτίσει με επιπλέον αποδεικτικά στοιχεία. Θεωρούμε κατ' αρχήν αναμφίβολη την ταύτιση της αρχαίας Αιανής με τον οικισμό του λόφου της Μεγάλης Ράχης, στον οποίο τα αρχαιολογικά κατάλοιπα συνθέτουν την εικόνα ενός εύρωστου και οργανωμένου διαχρονικά οικιστικού συνόλου, από τα προϊστορικά μέχρι τα υστεροελληνιστικά χρόνια. Άλλωστε είναι βέβαιο ότι ο αείμνηστος Λ. Κεραμόπουλλος, ο οποίος τοποθέτησε την Αιανή στο Παλιόκαστρο Καισάρειας και την άποψή του ακολούθησαν πολλοί μελετητές, αγνοούσε την έκταση και σπουδαιότητα τόσο των οικοδομημάτων του λόφου όσο και την ύπαρξη των ταφικών συνόλων και των μνημειακών τάφων γύρω απ' αυτόν. Αν ο οικισμός της Μεγάλης Ράχης λειτουργούσε σαν κεντρικός οικισμός και παράλληλα μ' αυτόν υπήρχαν κι άλλοι σύγχρονοι οικισμοί, η μέχρι σήμερα έρευνα δεν μπορεί να οδηγήσει σε οριστικά συμπεράσματα.

Είναι βέβαιο πάντως ότι μικρότεροι οικισμοί σε άμεση γειτνίαση με το λόφο της Μεγάλης Ράχης δεν υπήρχαν, παρά την ύπαρξη αγροικιών, έχουν ανασκαφεί τρεις και πιθανόν υπήρχαν πολλές, δεδομένης της διάλυσης των οικιστικών καταλοίπων λόγω των αρόσεων. Για τους αρχαιολογικούς χώρους των θέσεων Ούτσινα, ΒΔ στη συνέχεια της Ράχης Κομμένοι, και των θέσεων Σελιό, Ράχη Τσέικα, Άγιος Μηνάς, σε διαδοχικά υψώματα προς τα ΝΔ, τα ευρήματα περισυλλογών, με σημαντικότερα τα αναθήματα σε θεότητες, καθώς και οι δοκιμαστικές τομές, παρέχουν ασφαλείς χρονολογήσεις στη ρωμαϊκή εποχή. Από το χώρο της σημερινής Αιανής, εκτός από τα εντοιχισμένα σε εκκλησίες και σπίτια λίθινα αντικείμενα, τα ευρήματα που έχουν περισυλλέγει αποτελούν κτερίσματα τάφων. Οικοδομικά κατάλοιπα δεν εντοπίστηκαν σε καμιά από τις ελεγχόμενες τα τελευταία χρόνια εκσκαφές θεμελίων σπιτιών, ενώ τα λείψανα υδραγωγείου, που εντοπίστηκαν παλιότερα στην κεντρική πλατεία και μεταγενέστερα τμήμα αγωγού με κατεύθυνση προς τα ΝΔ, δε χρονολογούνται με ακρίβεια.

Για το χώρο του Παλιόκαστρου Καισάρειας, ο οποίος μετά την ανεύρεση ιδιαίτερα των δύο τιμητικών βάθρων του Κοινού των Ελιμιωτών μπορεί να σχετιστεί με τη μεταφορά του διοικητικού έστω κέντρου της Αιανής, έχουμε να παρατηρήσουμε τα

εξής: Ερευνητικές τομές που διενεργήσαμε σε επτά διαφορετικές θέσεις στον εντός των τειχών χώρο, παρείχαν χρονολογικές ενδείξεις για χρήση του χώρου όχι πριν την ύστερη ρωμαϊκή εποχή. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με την ομολογία των ντόπιων, κατοίκων της σημερινής Καισάρειας που λιθολόγησαν το χώρο, ότι τα τιμητικά βάθρα και τα υπόλοιπα λίθινα κομμάτια αποσπάστηκαν από τα τείχη, άρα ήταν εντοιχισμένα σε δεύτερη χρήση, γεννά νέες αμφισβητήσεις και ερωτήματα.

Συνεπώς μόνο συστηματική ανασκαφική έρευνα θα δώσει την οριστική απάντηση για τον ακριβή χώρο μεταφοράς της πόλης από το λόφο της Μεγάλης Ράχης, όπου η ζωή σταματά τον 1^ο αι. π.Χ. περίπου, σε άλλη θέση. Για τις θέσεις με κατάλοιπα ρωμαϊκών χρόνων, που αναφέραμε, και ιδιαίτερα για τη Ράχη Τσέικα συνηγορούν τα πλούσια κινητά ευρήματα που έχουν περισυλλέγει, όπως αναθηματικά ανάγλυφα στις Νύμφες, Δία Ύψιστο, Ηρακλή Κυναγίδα, Ερμή Αγοραίο. Αρχαιότητες, που έχουν εντοπιστεί και ερευνηθεί εν μέρει (Ράχη Τσέικα), όπως σύστημα υδροδότησης, κτήρια λουτρών, μνημειακοί τάφοι μαρτυρούν τη συνέχεια, τη δύναμη και την εξέλιξη της πόλης. Αξίζει τέλος να συμπληρώσουμε ότι σε περιοχές που απέχουν αρκετά από τη Μεγάλη Ράχη, όπως οι θέσεις Λάκκα Παπαζήση και Κουρί, επιφανειακά ευρήματα δηλώνουν οικισμούς ελληνιστικών χρόνων.

Σχετικά τώρα με τον ιστορικό ρόλο που διαδραμάτισε η πόλη της Αιανής, ακόμα και αν δεχτούμε ότι υπήρξε πόλη Ελίμεια, τα πλούσια διαχρονικά οικιστικά κατάλοιπα και οι μνημειακοί-βασιλικοί τάφοι μας επιτρέπουν να διατυπώσουμε την άποψη ότι πολύ πρώιμα η Αιανή κατέλαβε θέση πρωτεύουσας στο έθνος των Ελιμιωτών. Στο ίδιο συμπέρασμα οδηγούμαστε και με την αναζήτηση ιστορικής αλήθειας στη μυθική παράδοση που διέσωσε ο Στέφανος Βυζάντιος και υπονοεί διαδοχική κτίση των δύο πόλεων: «Ελίμεια από Έλύμου, Αιανή από Αίανουῦ παιδός Έλύμου». Ο ίδιος μύθος ανάγει την καταγωγή των Ελιμιωτών στους Τυρρηνούς, ο Στράβων τους χαρακτηρίζει ηπειρωτικό έθνος και ο Θουκυδίδης τους θεωρεί Μακεδόνες. Για τις πρώιμες αυτές περιόδους της ιστορίας τα αρχαιολογικά ευρήματα δε μας διαφωτίζουν ικανοποιητικά, Ωστόσο για το β΄ μισό της 2^{ης} χιλιετίας π.Χ. γνωρίζουμε πλέον ότι η έντονη παρουσία μυκηναϊκών ευρημάτων μαρτυρεί την πρώιμη διείσδυση του μυκηναϊκού πολιτισμού στο εσωτερικό της Δυτικής Μακεδονίας.

Συνοπτικά και επιγραμματικά επιχειρούμε καταγραφή επιπλέον γενικών συμπερασμάτων και διαπιστώσεων αρχίζοντας με όσα αφορούν στο χώρο της νεκρόπολης.

Οι τάφοι μπορούν να κατανεμηθούν σε τρία είδη: α) Στους μεγάλους κτιστούς θαλαμωτούς και μικρότερους κιβωτιόσχημους. Έχουν αποκαλυφθεί 12 ως σήμερα οι Α, Α1, Α2, Β, Γ, Δ, Ε, ΣΤ, Ζ, Θ, Ι, ΙΓ, από τους οποίους στον ΑΙ διασώθηκε μόνο το δάπεδο και ο Α2 εντοπίστηκε βορειοανατολικότερα, εκτός της καθαυτό Νεκρόπολης. Τέσσερις κτιστοί τάφοι φέρουν ορθογώνιους περιβόλους, δηλαδή ορθογώνιες κατασκευές από λιθόπλινθους, οι Δ, ΣΤ, Θ, Ζ. β) Σε ταφικούς περιβόλους, ορθογώνιες κατασκευές από λιθόπλινθους, που περιέκλειαν λακκοειδείς ταφές, οι Η, ΙΑ, ΙΒ. γ) Σε λακκοειδείς τάφους, ανοίγματα στο χώμα, που αποτελούν και την πλειοψηφία των ταφών.

Πρώτη διαπίστωση είναι ότι ο χώρος οργανώνεται με την κατανομή των τάφων από βορειοανατολικά προς τα νοτιοδυτικά και η διάταξη αυτή ακολουθεί τη φυσική κλίση της πλαγιάς, που είναι κατηφορική προς τα νότια-νοτιοδυτικά, στη συνέχεια δημιουργείται κοιλάδα 250 μ. περίπου και αρχίζει η αντίθετη ανωφέρεια της απέναντι πλαγιάς. Διακρίνονται τρεις αναβαθμοί, στους οποίους εντάσσονται αντίστοιχα τρεις ενότητες κτιστών τάφων, ενώ νοτιότερα προς την κοιλάδα με τις ήπιες υψομετρικές διαφορές κυριαρχεί ο τύπος του λακκοειδούς τάφου. Όπως αποδείχτηκε μετά την ανασκαφική έρευνα τόσων ετών, χρησιμοποιήθηκε πρώτα ο χώρος χαμηλά, στις Τομές VII και VIII, όπου αποκαλύφθηκαν τα στρώματα προϊστορικής κατοίκησης. Στη συνέχεια επεκτάθηκε η χρήση στις γειτονικές Τομές ΙΧ, Χ, ΧΙ, ΧΙΙ και ΧΙΙΙ, στις οποίες αποκαλύπτονται τα ευρήματα της Ύστερης Εποχής Χαλκού,

Στην αρχαϊκή εποχή άρχισαν οι ενταφιασμοί σε λακκοειδείς ταφές γύρω από το χώρο αυτό και ιδιαίτερα βόρεια, βορειοδυτικά και βορειοανατολικά, ενώ και ο αρχαιότερος κτιστός τάφος, ο τάφος Ι του α' μισού του 6ου αι. π.Χ., βρίσκεται στο χαμηλότερο αναβαθμό.

Θα σταθούμε σε ορισμένα από τα συμπεράσματα, τα οποία προ-κύπτουν επίσης από τη δεύτερη περίοδο ταφικής χρήσης του χώρου (των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων). 1) Οι μεγάλες διαστάσεις των τάφων και τα επιτάφια μνημεία (ιωνικές γραπτές στήλες, κόρη και κούροι, κεφάλι-πορτραίτο γενειο-φόρου άνδρα των αρχών του 5ου αι. π.Χ., λιοντάρια) καθιστούν τη Νεκρόπολη της Αιανής μοναδική στο βορειοελλαδικό χώρο. 2) Η απόδοση των μνημειακών κτιστών τάφων σε επιφανείς νε-κρούς είναι αναμφίβολη. Τα οικοδομήματα που τους περιβάλλουν ή χτίζονται πάνω τους δηλώνουν τη λατρεία των νεκρών και αποτελούν αντικειμενικά κριτήρια για χαρακτηρισμό των τάφων ως βασιλικών. 3) Η ταύτιση, ωστόσο, των μνημειακών τάφων με βασιλείς ή μέλη του βασιλικού οίκου και επιφανείς πολίτες

δεν είναι εύκολη. Ανατρέχοντας στις αρχαίες φιλολογικές και ιστορικές πηγές διαπιστώνουμε την παράδοση ονομάτων και σημαντικών στοιχείων για τη δράση Ελιμιωτών βασιλέων, το κράτος των οποίων, όπως αναγκαστικά συμπεραίνουμε από τα ανασκαφικά δεδομένα, άκμασε και μεγαλούργησε παράλληλα με το βασίλειο των Αργεαδών της Κάτω Μακεδονίας, που είχε πρωτεύουσα τις Αιγές και μετέπειτα την Πέλλα. 4). Τα ευρήματα είναι πολύ σημαντικά, γιατί δηλώνουν υψηλό βιοτικό και πολιτιστικό επίπεδο, και μαρτυρούν τις επαφές του ελληνισμού της Άνω Μακεδονίας με την τέχνη και τον πολιτισμό του υπόλοιπου ελληνισμού και μάλιστα σε εποχές πρώιμες, όπως είναι ο 6^{ος} και ο 5ος αι. π.Χ. Τα ευρήματα άλλωστε, πέρα από την αξία τους σαν εκθεσιακά αντικείμενα-έργα τέχνης, είναι συγχρόνως μάρτυρες της ιστορίας της περιοχής. Ομοιογένεια χαρακτηρίζει τους λακκοειδείς τάφους της Αιανής, που ανήκαν σε απλούς πολίτες και περιείχαν πλούσια κτερίσματα, με το περιεχόμενο των αρχαϊκών- κλασικών τάφων από νεκροπόλεις της υπόλοιπης Μακεδονίας της παλαιότερης και πρόσφατης έρευνας (Νομών Κοζάνης, Γρεβενών και Καστοριάς, Βεργίνας, Αρχοντικού Γιαννιτσών, Σίνδου, Αχρίδας- Τρεμπένιστε στην αρχαία Λυχνίτιδα κτλ.). Η ομοιογένεια αυτή οδηγεί αφενός στην αναθεώρηση των απόψεων περί μεμονωμένων πλούσιων ταφών με πολλά εισαγμένα αγαθά μεμονωμένων εμπορικών οδών επικοινωνίας και αφετέρου στη διαπίστωση ότι ο 6^{ος} και 5ος αι. π.Χ. ήταν περίοδος ακμής και ευημερίας.

Όσον αφορά στα ταφικά έθιμα διαπιστώνει κανείς ότι οι ταφικές πρακτικές είναι κοινές για τον αρχαιοελληνικό κόσμο και η ομοιογένειά τους, παρά τις κατά τόπους ιδιαιτερότητες, απορρέει από τις κοινές θρησκευτικές πεποιθήσεις, έτσι, όπως παραδίδει ο Ηρόδοτος, «θεών ιδρύματα κοινά και θυσίαι, ήθεά τε ομότροπα».

Σημαντικές ιστορικές περίοδοι για τον ελληνισμό της Άνω Μακεδονίας, άγνωστες πριν τις ανασκαφές στην Αιανή, καθώς και νέα στοιχεία αποτυπώνονται στα ευρήματα:

1. Η εγκατάσταση των πρωτοδωρικών, δηλαδή μακεδονικών φύλων, κατά τη 2η χιλιετία π.Χ. Στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού η Αιανή υπήρξε αξιόλογο κέντρο παραγωγής της λεγόμενης μακεδονικής ή δωρικής αμαυρόχρωμης κεραμεικής. Η καταγωγή της ανάγεται σε μεσοελλαδικά (1900-1600 π.Χ.) πρότυπα της νότιας Ελλάδος και φορείς της θεωρούνται τα βορειοδυτικά ελληνικά φύλα, στα οποία ανήκαν και οι Μακεδόνες. Οι Μακεδόνες αυτοί, σύμφωνα με τον Ηρόδοτο, μετέβησαν από την Πίνδο στη Δρυοπίδα και την Πελοπόννησο, όπου ονομάστηκαν

Δωριείς. Η αρχαιολογία αποτελεί την ορατή πλευρά της ιστορίας, αφού παρέχει αδιάψευστες μαρτυρίες. Οριστική απάντηση στο ότι δεν υπήρξε «κάθοδος των Δωριέων», δηλαδή Μακεδόνων, οι οποίοι, ως «βάρβαροι» και «αλλόφυλοι», κατέστρεψαν τους Μυκηναίους, Αχαιούς και Έλληνες, δόθηκε από τα ευρήματα της Αιανής. Δεν υπάρχουν πλέον περιθώρια αμφιβολίας για τη νότια προέλευσή της μακεδονικής αμαυρόχρωμης κεραμεικής από φορείς, οι οποίοι επανέρχονται βόρεια-βορειοδυτικά (το 15° αι. π.Χ. στην Αιανή) μετά από πολύ προγενέστερη (γύρω στο 2000 π.Χ.) κάθοδό τους ή από συνεχείς καθόδους και ανόδους λόγω του κτηνοτροφικού χαρακτήρα της οικονομίας και του νομαδικού τρόπου ζωής, και οι οποίοι δεν είναι άλλοι από τους Μακεδόνες των ιστορικών χρόνων, τους οποίους η φιλολογική παράδοση συνδέει άμεσα με τους Δωριείς. Συνεπώς το εύρημα της Αιανής προσφέρει το πλέον ισχυρό επιχείρημα για την απόρριψη της παλαιάς θεωρίας περί κατακλυσμικής εισβολής των Δωριέων στα τέλη της 2^{ης} χιλιετίας, αστήρικτης ούτως ή άλλως.

2. Το όριο του μυκηναϊκού κόσμου (1600-1100 π.Χ.) μετατίθεται βορειότερα από τη Θεσσαλία προς τη Μακεδονία, αφού τα ευρήματα δηλώνουν κάποιας μορφής εγκαταστάσεις Μυκηναίων και πλούσιες επαφές. Εκτός του νεκροταφείου με μυκηναϊκό χαρακτήρα, που αποκαλύφθηκε στο χώρο της νεκρόπολης, από το χώρο της αρχαίας πόλης προήλθε τμήμα στομίου πίθου με γραμμική γραφή, που αποτελεί το πρωιμότερο επιγραφικό εύρημα σε όλο το βορειοελλαδικό χώρο, ενώ κεφάλι πλήλινου μυκηναϊκού ειδωλίου εντοπίστηκε στη γειτονική Ανω Κώμη, όπου, επίσης, ανασκάφηκε παρόμοιο νεκροταφείο.

Αποφασιστικός παράγων για την πρώιμη χρονολόγηση της μακεδονικής-δωρικής αμαυρόχρωμης κεραμεικής υπήρξε η συνεύρεσή της με μυκηναϊκή κεραμική,

3. Η ακμή στα αρχαϊκά και κλασικά χρόνια και οι οργανωμένες πόλεις με δημόσια κτήρια, εκατό και πλέον χρόνια πριν από το Φίλιππο Β', στον οποίο οι ιστορικοί απέδιδαν την ίδρυση των πρώτων πόλεων - αστικών κέντρων στην Άνω Μακεδονία. Τα δημόσια κτήρια και οι ιδιωτικές κατοικίες της αρχαίας Αιανής μαρτυρούν μια πόλη με οικιστική οργάνωση και πολιτική ανάπτυξη από τα υστεροαρχαϊκά και κλασικά χρόνια (αρχές 5ου και 4^{ου} αιώνας π.Χ., ενώ και ο 6^{ος} αιώνας π.Χ. αντιπροσωπεύεται με κεραμική). Θεωρούνται πλέον (μετά τα ευρήματα της Αιανής) εσφαλμένες και αναχρονιστικές οι απόψεις, δυστυχώς κοινά κάποτε παραδεκτές, περί απομόνωσης της Άνω Μακεδονίας. Σύσσωμη η παλαιότερη (και ως τα μέσα της δεκαετίας του 1980) επιστημονική έρευνα, ελληνική και ξένη, παρουσίαζε την Άνω Μακεδονία σαν περιοχή απομονωμένη διαχρονικά, με χαμηλό

βιοτικό και πολιτιστικό επίπεδο, με δομές πολιτικές και κοινωνικές βασισμένες αποκλειστικά στις αρχές του νομαδικού-ποιμενικού βίου.

Ωστόσο, υπήρξε αποκαλυπτικός και αδιάψευστος ο λόγος της γης και ιδιαίτερα της Αιανής. Θεωρείται τώρα φυσικό και αυτονόητο ότι τα αρχαιολογικά ευρήματα δίνουν νέα διάσταση στην ιστορία της Μακεδονίας και αναπληρώνουν το κενό της έλλειψης των γραπτών πηγών και η νέα ιστορική έρευνα το έχει λάβει υπόψη της. Η γη κρύβει πολλές απαντήσεις και προσφέρει πολλές σελίδες ιστορίας, από την οποία δε γνωρίζουμε τίποτε όχι επειδή δε γράφτηκε, αλλά επειδή δε σώθηκαν τα γραπτά κείμενα τόσων ιστορικών, των οποίων ελάχιστα κείμενα, και αυτά έμμεσα, έφθασαν σε μας, ή μόνο ως ονόματα τους γνωρίζουμε. Μπορούν να αναφερθούν οι: Ελλάνικος από τη Λέσβο, Θεόπομπος ο Χίος, Έφορος ο Κυμαίος, Πτολεμαίος ο Λόγου (καταγόμενος από την Άνω Μακεδονία, γενάρχης της δυναστείας των Πτολεμαίων της Αιγύπτου και βασική πηγή του Αρριανού), Κρατερός, γιος του Κρατερού, στρατηγού του Μ. Αλεξάνδρου, ο οποίος συγκέντρωσε και σχολίασε ψηφίσματα -«ψηφισμάτων συναγωγή»- σε εννέα τουλάχιστον βιβλία, Μαρσύας ο Πελλαίος, Έφιππος από την Ολυνθο, Αριστόβουλος από την Κασσάνδρεια, Χάρης ο Μυτιληναίος, Καλλισθένης, Αναξιμένης ο Λαμψακηνός, Κλείταρχος, Ονησίκριτος από την Αστυπάλαια κ.ά.

4. Το υψηλό βιοτικό και πολιτιστικό επίπεδο προβάλλει ανάγλυφο μέσα από τα αρχαιολογικά ευρήματα, τα οποία μετατρέπονται σε ιστορικό λόγο και εντάσσουν την περιοχή στην πολιτιστική «κοινή» του υπολοίπου ελληνισμού διαχρονικά, από την Ύστερη Εποχή Χαλκού (γύρω στο 1500 π.Χ.) μέχρι τα ρωμαϊκά χρόνια, ενώ παράλληλα ο εντοπισμός υστεροαρχαϊκών και κλασικών επιγρα-φών (από τις πρωιμότερες όλης της Μακεδονίας) αποδεικνύει ότι η μέχρι πριν λίγα χρόνια έλλειψή τους οφειλόταν στην περιορισμένη και μη συστηματική ανασκαφική έρευνα. Ας μην ξεχνούμε ότι οι επιγραφικές μαρτυρίες αποτελούν απτά τεκμήρια της εθνικής ταυτότητας των Μακεδόνων.

Την Αιανή χαρακτηρίζουν, όπως γνωρίζουμε, αρχιτεκτονικός σχεδιασμός, μνημειακά οικιστικά κατάλοιπα, που μαρτυρούν ανθηρή οικονομία και πολιτισμό κοινό και ταυτόσημο με της υπόλοιπης Ελλάδας. Τα πορίσματα της αρχαιολογικής έρευνας στηρίζουν, εμπλουτίζουν και τεκμηριώνουν τα ιστορικά συμπεράσματα. Η πολιτιστική ομοιογένεια που παρατηρείται απορρέει από κοινές αξίες, δοξασίες, θρησκευτικές πεποιθήσεις, έθιμα και αισθητικές αντιλήψεις που προϋποθέτουν κοινή καταγωγή και επιβεβαιώνουν κοινή εθνική ταυτότητα. Η νέα ιστορική φυσιογνωμία της Άνω Μακεδονίας και γενικότερα ολόκληρης της Μακεδονίας

οφείλει πολλά, ή μάλλον τα περισσότερα, στην Αιανή και με τη διαπίστωση αυτή συμφωνεί η επιστημονική κοινότητα, ελληνική και ξένη. Τα αρχαιολογικά ευρήματα ενός τόπου παρέχουν τεκμήρια που εμπλουτίζουν και θωρακίζουν την ιστορία του, ιδιαίτερα όταν για τον τόπο αυτό δεν έχουν διασωθεί οι αρχαίες γραπτές πηγές.